

ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ АЛУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН ДАМУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қуанышева Айымгүл Ерланқызы

aiym_kuanysheva@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» факультетінің студенті, Нұр-сұлтан, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі – Айтышева А. М.

Қазіргі кезде дүние жүзінің түпкір түпкіріне тараған пандемия кесірінен барлық мемлекеттер сақтық шараларын ұстануда. Сол себепті, әлемдегі мемлекеттердің барлығы оқу барысын қашықтықтан білім алу форматына көшіруде. Осы жағдайда түрлі оқу орындарында білім алушылардың оқу мотивациясы мәселесі өте өзекті болып тұр. Бұл жаңалық жастарға қалай және қандай әсер беріп жатқаны мен оқу мотивтерінің кедергіге ұшырау ықтималдығы да өзекті мәселе.

Мотив - адамның мінез-құлқының немесе іс-әрекетінің ішкі тұрақты психологиялық себебі. Бұл мінез-құлық субъектісіне тиесілі нәрсе оның тұрақты жеке қасиеті болып табылады, оның іс-әрекетін жасауға итермелейді. Мотивациядан айырмашылығы - бұл мінез-құлық субъектісіне тиесілі нәрсе, белгілі бір әрекеттерді жасауға итермелейтін оның тұрақты жеке қасиеттері болып табылады. Мотивті жалпылама түрде көптеген диспозицияларды білдіретін ұғым ретінде де анықтауға болады [1]. Мотивация - адамның мінез-құлқын, оның бастауын, бағытын, ұйымдастырылуын, қолдауын қамтитын мінез-құлықты психологиялық басқарудың динамикалық процесі, яғни, адамның мінез-құлқын, оның басталуын, бағыттылығын және белсенділігін түсіндіретін психологиялық сипаттағы себептердің жиынтығы. Ол іс-әрекеттің мақсатқа сай ұйымдастырылуын түсіндіреді. Мотивация - мінез-құлықты ішкі, психологиялық және физиологиялық басқарудың динамикалық процесі [2].

Жетістіктерге жету және сәтсіздіктерден қашу мотивациясы теориясының негізін қалаушылар Макклеланд, Аткинсон және Хекхаузен. Адамның табысқа жетуге бағытталған қызметпен байланысты екі түрлі мотиві бар. Табысқа негізделген адамдар, әдетте, өз қызметінде жетістік ретінде бағаланатын кейбір оң мақсат қояды (олар табысқа сенеді, әрекеттер үшін мақұлдау алу, өз ресурстарын толық жұмылдыру тән). Сәтсіздіктерден аулақ болуға уәждеделген адамдар өзіне сенімсіздік танытады, табысқа жету мүмкіндігіне сенбейді, сындардан қорқады, кәсіби өзін-өзі анықтаудың барабар еместігімен сипатталады.

Қол жеткізу мотивінен басқа міндеттерді таңдауға және қызмет нәтижелеріне адамның өзі туралы түсінігі әсер етеді. Өзіне "жауапкершілік" жүктеуші адамдар көбінесе қиыншылық дәрежесі төмен немесе жоғары емес, орта міндеттерді шешу ісімен сипатталады. Олар, әдетте, тиісті шынайы табысқа ие. Тағы бір ерекшелігі - адамның өзіне қойылатын талаптар. Өзіне жоғары талаптар қойған адам көп жағдайда табысқа жетуге тырысады. Міндетті шешуге қажетті өзіне тән қабілеттер туралы адамның түсінігі маңызды мәнге ие (қызметте сәтсіз болған жағдайда олардың тиісті қабілеті дамыған деп санайтындар аз уайымдайды).

Адамның қандай да бір қызметті қалай атқаратынын түсінуде қол жеткізу мотивінен басқа алаңдаушылық (жеке және ахуалдық алаңдаушылық болады) та маңызды рөл атқарады. Оның санасында көптеген сәтсіздіктер оның табысты қызмет үшін қажетті қабілеттерінің жоқтығымен байланысты болған кезде алаңдаушылық туындайды. Бұл жағдайда адамда мотивацияның айқын төмендеуі байқалады, сондай-ақ білімнің жетіспеуі, қызметті эмоционалды-оң ынталандыру сезіледі.

Адамның барлық аталған мотивтерінен басқа қарым-қатынас қажеттілігін сипаттайтын аффилиация мотиві /бас тарту мотиві, агрессивтілік, басқа адамдарға көмек көрсету мотиві (альтруизм) және билік мотивтері де бар. Басшы үшін басшы болу мотивациясы қажет. Әр түрлі адамдарда ол әртүрлі көрінеді: карьеристер — басшы болуға айқын мотивациясы бар жандар, басшы лауазымға төмен мотивациясы бар адамдар (мұндай адамдарды басшы лауазымға қоюды ұсынбайды), лауазымды атқару үшін өзін-өзі іске асыру мотивациясы (жастарда), гипермотивация (ол да тиімсіз) [3].

Оқу мотивациясы - оқу-тәрбие процесін жүзеге асырудың басты шарттарының бірі. Ол ақыл-ойдың дамуына ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаны жетілдірудің қозғаушы күші болып табылады. Оқытудың мотивациясы - бұл білім алушыларды нәтижелі танымдық іс-әрекетке, білім мазмұнын белсенді меңгеруге итермелеудің үдерістері, әдістері мен құралдары үшін жалпы атау [4]. Мәселен, оқу мотивтердің бірнеше жіктелуі бар, соның ішінде Т. А. Ильина бойынша оқу мотивтерінің жіктелуіне тоқталайық:

Тікелей итермелейтін себептер:

- мұғалімнің жеке басы мен қызметіне, іріктелген материалға, әдістерге байланысты.

- еріксіз назар аудармайды, оң эмоцияларға негізделген.

Болашақ итермелейтін себептер:

- білім алушының пәндік мақсаткерлігімен, оның қызметінің болашаққа бағытталуымен байланысты.

- бұл пәнге, белгілі бір қызметке деген қызығушылық; серіктестердің мақұлдауына лайық болу.

- себептер жиі теріс эмоциялармен байланысты болуы мүмкін – мұғалім, ата-ана алдындағы қорқыныш.

- саналы қойылған мақсатпен байланысты ерікті көңіл бөлінеді.

Зияткерлік ниеттің себептері:

- ақыл-ой процессіне қызығушылық;

- сұраққа дербес жауап табуға ұмтылу, табысты шешімнен қанағаттану сезімі, ойлау жұмысының өзінен қанағаттану сезімі;

- осындай қызығушылықты ояту және қолдау мұғалімге байланысты, яғни білім алушыларды ақыл-ой іс-әрекетінің тәсілдеріне үйрету, жалпы оқу іс-әрекеттерін меңгеру қажет.

Оқу мотивациясы белгілі бір қызметке енгізілген мотивацияның жеке түрі ретінде (оқу-жаттығу қызметі, оқу қызметі) бірқатар арнайы факторлармен анықталады:

1. Білім беру жүйесі, білім беру мекемесі;

2. Білім беру процесін ұйымдастыру;

3. Білім алушының субъектілік ерекшеліктері;

4. Педагогтің субъективті ерекшеліктері және ең алдымен оның білім алушыға, іске қарым-қатынастық жүйесі;

5. Оқу пәнінің ерекшелігі.

Студенттердің оқу іс-әрекеті осы қызметтің мазмұнымен және оны орындаумен байланысты ішкі мотив немесе студенттің қоғамдық қатынастар жүйесінде белгілі бір позицияны алу қажеттілігімен байланысты кең әлеуметтік мотивация басым болуы мүмкін мотивтер иерархиясымен түсіндіріледі. Бұл ретте жас шамасына қарай өзара іс-қимыл жасайтын қажеттіліктер мен мотив арақатынасы дамиды, жетекші үстем қажеттіліктер мен олардың өзіндік иерархиялануы өзгереді. Оқу мотивациясы үнемі өзгертін және бір-бірімен жаңа қарым-қатынасқа түсетін бірқатар ниеттерден (білім алушылар үшін оқу-жаттығудың қажеттілігі мен мағынасы, оның себептері, мақсаттары, эмоциялары, мүдделері) қалыптасады [5].

Мотивацияның қалыптасуы-студентке оң көзқарастың қарапайым өсуі немесе теріс қарым-қатынастың ушығуы емес, оның артында тұрған мотивациялық сала құрылымының

күрделенуі, жаңа, жетілген, кейде олардың арасындағы қарама-қайшы қарым-қатынастардың пайда болуы. Тиісінше, мотивацияны талдау кезінде басым түрткі (мотив) ғана емес, адамның мотивациялық саласының барлық құрылымын есепке алудың күрделі міндеті тұр. Мотивациялық сала немесе мотивация, сөздің кең мағынасында, осы тұрғыдан оның бағыттылығы, құнды бағдарлары, ұстанымдары, әлеуметтік күтулері, таңу, эмоциялар, ерік қасиеттері және басқа да әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары сияқты қасиеттері "тартылатын" тұлғаның өзегі ретінде түсініледі. Адамның мотивациясы ұғымы барлық түрден тұрады: мотивациялар, қажеттіліктер, мүдделер, ұмтылу, мақсаттар, емдеу, мотивациялық қондырғылар немесе диспозициялар, идеалдар [6].

Мотивация студенттердің оқу үдерісіне қызығушылық деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін негізгі құрал ретінде олардың жеке ғылыми, шығармашылық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді. Жеткіліксіз мотивацияланған студент өз білімін дамытуға да, ғылымның дамуына да ықпал етпейді. Оқу процесі күрделі қызмет түрлеріне жатады, сондықтан оқуға деген мотивтер өте көп және олар әр адамда бөлек көрініп қана қоймай, күрделі мотивациялық жүйелерді қалыптастыра отырып, бір-біріне құйыла алады. Осылайша, оқыту мотивациясы білім алушыларды нәтижелі танымдық іс-әрекетке, білім беру мазмұнын белсенді игеруге итермелеудің үрдістері, әдістері мен құралдарын қамтиды. Оның мотивациясының қалыптасуы - бұл мотивациялық сала құрылымының күрделенуі, жаңа, жетілген, кейде олардың арасындағы қарама-қайшы қарым-қатынастардың пайда болуы [7].

Қашықтықтан оқыту жүйесін жобалау кезінде оқу қызметінің мотивациялық жағына ерекше назар аудару қажет. Өйткені, мұнда білім алушының мұғаліммен көзге көрінбейтін қарым-қатынасы жоқ және оқу іс-әрекетінің мотивациялық жағына әсер ету құралдарын жобалау қажет. Олар көбінесе білім алушыларды көтермелеу және жазалау туралы нұсқауларға сай келеді. Сонымен қатар, оқу қызметінің мотивациялық жағын басқару мұғалімнің қызметінде ескерілуі тиіс білім алушылардың оқу қызметіне уәждемесі аспектілерінің кең ауқымын қамтиды. Қашықтықтан оқытудың жаңашылдығы өз бетімен оқуда жаңаша болуға қызығушылық танытатынына ерекше назар аудару керек, ал бұл ішкі оқу мотивацияларын нығайтуға күшті ынталандыру болып табылады. Сондықтан да білім алушылардың оқу қызметін құрудағы жаңа мүмкіндіктерін ашу қажет, бұл ретте олардың өз қызметінің нәтижелері үшін жауапкершілігін арттыратын дәстүрлі оқу жағдайларынан гөрі дербестігін едәуір көп мөлшерде анықтай алатынын және осыны ұғыну білім алушылардың оқу мотивтерін арттыруға ықпал ететінін атап өту қажет [4].

1969 жылы П. М. Якобсон оқу іс-әрекетінің мотивтерін талдай отырып, студент міндетті түрде оқуға қызығушылық танытпайтынын көрсетеді. Ол, мысалы, белгілі бір білім болмаған жағдайда болашақта кәсіби және мансаптық өсудің мүмкін еместігін түсіне алады, сондықтан оларды меңгеру үшін күш-жігер жұмсайды. Сырттай оқу түрінің студенттері көп жағдайда тарифтік разрядты және т. б. көтеру үшін әкімшілік қысымымен жоғары білім алуға мәжбүр. Мұндай студенттер үшін оқу мәні тек тиісті диплом алумен шектелуі мүмкін.

Басқа зерттеушілер бұған назар аударды. Зерттеу әдістемесінде қашықтықтан оқу мотивтерінің келесі нұсқалары байқалған:

- жоғары білікті маман болу;
- диплом алу;
- келесі курстарда оқуды сәтті жалғастыру;
- тұрақты түрде стипендия алу;
- негізгі білім алу;
- келесі сабақтарға үнемі дайын болу;
- ата-аналар мен айналасындағылардың мақұлдауына қол жеткізу;
- нашар оқу үшін соттау мен жазалаудан аулақ болу.

Оқу мақсаттарына қол жеткізуге бағытталудан басқа, оқу процесіне бағытталғанын, белгілі бір әлеуметтік нормаларды орындауды немесе әлеуметтік болжамдарға сәйкестігін атап өтуге болады. Бір уақытта, сол оқу материалын меңгеру барысында әркім оны өзінің

мотивациялық жағынан, шешетін тапсырмалары тұрғысынан қабылдайды. Оқу материалы жеке тапсырмаларға жауап бергенде жоғары және жауап бермесе төмен болып табылады [8].

Қорытындылай келе, еліміздегі соңғы жаңалықтарға байланысты білім алушылардың оқу мотивациясы мәселесі өзекті болып отыр. Қазіргі таңда уақыттың көптігінен жастардың басым бөлігі оқу мотивациясын жоғалту мәселесіне кенелуде. Мотивацияның жоғалуына біршама факторлар әсер етеді. Соның ішінде атап өтетін факторлар: оқуға жеткіліксіз назар аударуы, қашықтықтан оқу форматының бірізді, стереотипті өтуі, жеке бас мәселелеріне көп уақыт бөлуі, педагогтың тапсырманы орындауға берілетін уақыты мен тапсырма көлемінің сәйкес келмеуі, оқу орнына барып оқымағандықтан жауапкершілікке қарағанда еркінсінудің басым болуы және т. б. Сонымен, студенттердің оқу мотивациясын жоғалтып алмай, керісінше көтеру үшін келесідей мәселелерді қарастырып өту керек:

- Мамандыққа оң көз қарасын қалыптастыру.
- Студенттердің жетістіктерін атап, көпшілік алдында мақтап, студенттердің жетістіктерін көрсету.
- Студенттердің іс-әрекетін ұйымдастырудың әртүрлі формаларын қолдану, іс-әрекеттің әр түрлі формаларын кезектестіру.
- Сабақта болмаған студенттер үшін практикалық жұмыстарды міндетті түрде қорғау және т. б.

Жоғарыда айтылған мәселелерді тұжырымдай келе, оқу мотивациясын арттыру мәселесіне байланысты жұмыстарды психологтер мен педагогтер бірлесе отырып шешімін табуы керек. Өз кезегінде психолог мамандар студенттердің тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып жеке бас мотивтері мен мотивацияларын табуға көмек беріп, бір қалыпты ұстауға септігін тигізуі қажет. Сонымен қатар, сәтсіздіктен аулақ болуға мотивацияланған студенттер қатарын табысқа бағытталған мотивацияға негізделуін қарастырып, көмек қолын созу керек деген ойдамыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Гусева Е.П. Менеджмент: учебно-практическое пособие. М., 2016. С. 97.
2. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / под ред. Б. М. Величковского. М.: Педагогика, 2015. С. 163.
3. Занковский А. П. Организационная психология : учеб, пособие для вузов. М.: Флинта ; МПСИ, 2014. С. 235.
4. Волженина Н.В. Организация самостоятельной работы студентов в процессе дистанционного обучения: учеб. пособие. - Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2018. С. 59.
5. Вильюнас, В.К. Психологические механизмы мотивации человека/ В.К. Вильюнас - М.: МГУ, 2017. С. 288.
6. Вербицкий, А.А. Проблема трансформации мотивов и контекстном обучении // Вопросы психологии / А. А. Вербицкий, Н. А. Бакмаева , 2017. С. 59.
7. Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. / А.Н. Леонтьев - М., 2016. С. 304.
8. Возрастная и педагогическая психология./под ред. А.В. Петровского. - М.: Просвещение. - 2016. С. 146.